

УДК 621.7/9

ПРИНЦИПИ ОТРИМАННЯ ЯДЕРНО-ЧИСТОГО ЦИРКОНІЮ

Ю. Я. Готвянський, Н. М. Рокожиця

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

Розглянуто питання отримання ядерно-чистого цирконію різними методами. Приведено особливості цих методів. Проаналізовано механізми попадання домішок у цирконієві сплави в процесі їх отримання.

Рассмотрены вопросы получения ядерно-чистого циркония разными методами. Приведены особенности этих методов. Проанализированы механизмы попадания примесей в циркониевые сплавы в процессе их получения.

The problems of obtaining of nuclear-grade zirconium by different methods have been considered. The features of these methods are resulted. The mechanisms of impurities pick up during production of zirconium alloys are analyzed.

Вступ

У 1789 році член-кореспондент Берлінської академії наук Мартін Генріх Клапрот опублікував результати аналізу коштовного каменю, який був привезений з берегів Цейлону. В процесі аналізу була виділена речовина, яку Клапрот назвав цирконовою землею. Виділена речовина не була новим елементом, але була оксидом нового елемента.

В 1824 році відомий шведський хімік Берцеліус виділив з мінеральної суміші новий елемент – цирконій. Було виявлено, що це досить важкий, щільний, пластичний, сріблясто-сірий метал з цінними фізико-хімічними властивостями [1].

У вигляді різноманітних хімічних сполук метал широко розповсюджений у природі. Його вміст у земній корі досить великий – 0,025%, по розповсюдженню він займає 12 місце серед металів.

Світове споживання цирконового концентрату у кінці ХХ ст. оцінювалося в 920 тис т. У наступні роки воно поступово зростало і у 2001 р. становило 1,07 млн т. Основними споживачами цирконового концентрату є країни Західної Європи (Італія, Іспанія, Німеччина та ін.) - 366 тис т, а також Китай – 150-170 тис т, США – 120-130 тис. т, Японія – 110-120 тис. т і країни Південно-Східної Азії [2].

Україна має унікальні запаси цирконієвої сировини і займає третє місце у світі після Австралії та ПАР (рис.1). Запаси циркону зосереджені на діючому Малишевському родовищі у Дніпропетровській області [1].

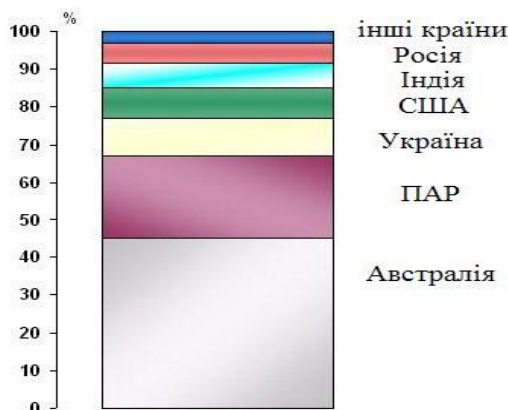
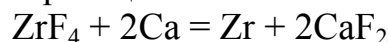

Рис.1. Розподілення запасів по країнам у 2000 р.

Існує декілька способів отримання цирконію: кальцієтермічний, електролітичний, магнієтермічний, йодидний.

В Україні на ГНПП «Цирконій» було освоєно промислове отримання пластичного кальцієтермічного цирконію. В основі металургійної переробки лежить процес кальцієтермічного відновлення тетрафториду цирконію, яке відбувається за реакцією:

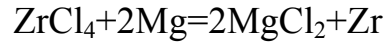
У зв'язку з тим, що тепла реакції відновлення недостатньо для отримання компактного металу, проводять попередній підігрів шихти. Отримані продукти реакції витягають з печі і розділяють механічним шляхом. Зливочок чорнового цирконію омивають азотною кислотою і направляють на електронно-променевиї переплав з метою рафінування від металевих домішок та отримання зливку, придатного для отримання заготовок під прокат [3].

Одним із важливіших переваг кальцієтермічного способу є низький вміст гафнію (< 0,01 %), що відповідає загальноприйнятим світовим стандартам. Недоліком є висока собівартість продукції у зв'язку з використанням дорогих реагентів, частина з яких не виробляється в Україні, а постачається із Росії (фтористий водень, плавикова кислота, кальцій металічний; витрати тільки трьох реагентів на 1 кг цирконію складають близько 17,2 дол. США).

Під керівництвом В.Кроля був розроблений метод, оснований на відновленні тетрафториду цирконію металевим магнієм [1]. Тетрафторид цирконію при кімнатній температурі представляє собою тверду речовину; він легко реагує з вологою повітря з утворенням оксиду й хлориду. Якщо такий хлорид додати до розплавленого магнію, то при відновленні

утвориться порошкоподібний метал забруднений киснем. Щоб запобігти забрудненню металу киснем, тетрахлорид цирконію нагрівають у спеціальних ретортах; гази, що утворилися, взаємодіють з розплавленим магнієм, у результаті чого відбувається відновлення. Більша частина матеріалу, що містить кисень, випадає в осад. Проміжна стадія возгонки хлориду в атмосфері водню є ефективним засобом зменшення вмісту домішок заліза.

Процес отримання цирконової губки відбувається за реакцією:

Тепла, що виділилося, достатньо для підтримки температури процесу на рівні 780 – 920 °С, яке регулюється швидкістю подачі ZrCl_4 в апарат.

Цирконова губка містить залишок MgCl_2 та додатковий Mg . Концентрації MgCl_2 і Mg зменшуються дегазацією в вакуумі або вакуумною дистиляцією. Однак, повністю видалити залишки цих речовин неможливо. Цей спосіб широко використовується у Франції, США, Японії (рис.2). Він менш енергоємний, відносно швидкий і економічно вигідніший [3].

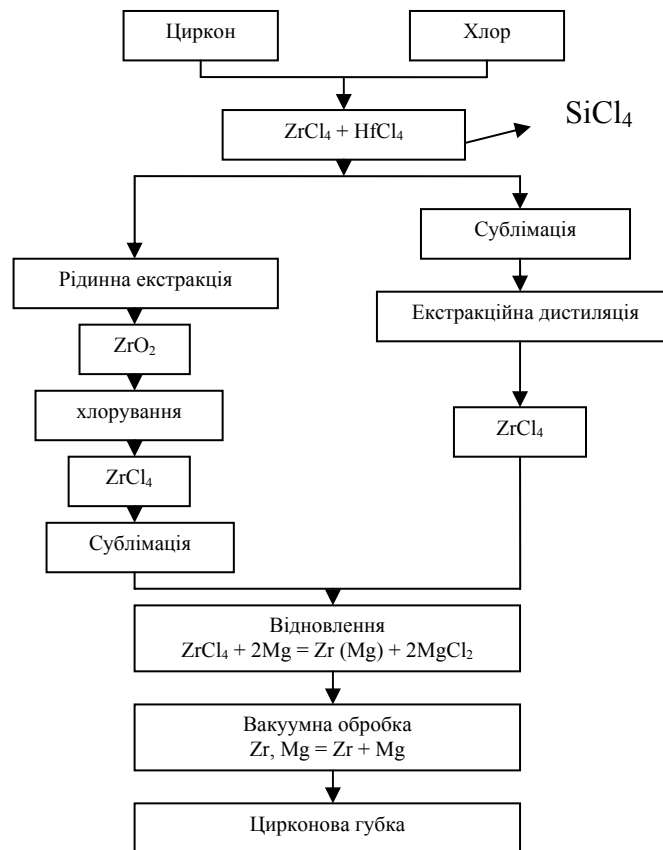

Рис.2. Технологічні схеми виробництва цирконової губки у західних державах

Процес йодидного рафінування або метод Ван-Аркеля [3] полягає у розкладі тетраїодиду і є дуже ефективним методом очистки цирконію, особливо від таких домішок, як кисень та азот, які викликають крихкість металу. В якості вихідного матеріалу бажано використовувати метал високої ступені чистоти, так як в процесі переробки деякі металеві домішки залишаються у тій же кількості, що і у вихідному металі.

Суть методу полягає в наступному. Вихідний матеріал («сирий» цирконій) розташовують у посудині для відновлення у вакуумі, яка має вольфрамову або цирконову нитку розжарювання та прилад для введення йоду. Йод реагує з цирконієм при помірній температурі з утворенням летючого тетраїодиду цирконію. Тетраїодид дифундує до розжареної нитки, нагрітої до 1200—1300°C, і розпадається. При цьому цирконій осаджується на нитці, йод звільнюється і знову використовується в описаному вище процесі. Кристалічні прутки зазвичай мають діаметр 6,3 – 10,1 мм та довжину 610 мм.

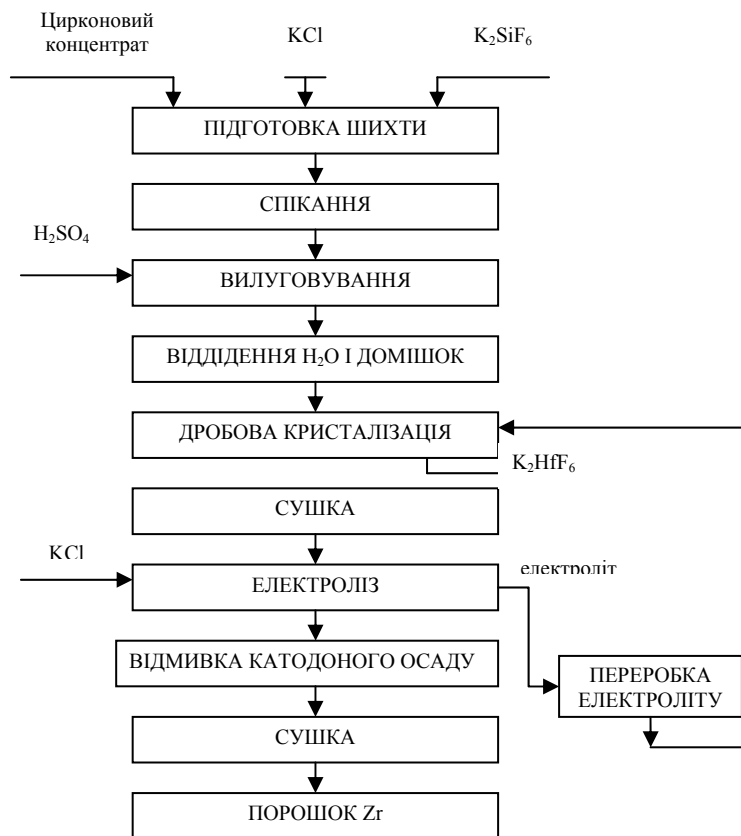
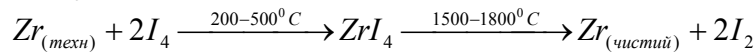

Рис.3. Технологічна схема виробництва цирконію в Росії

Увесь циклічний процес отримання йодидного цирконію може бути розбитий на чотири стадії:

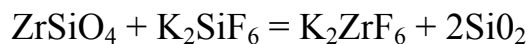
1. Отримання тетраїодидного цирконію в результаті взаємодії газоподібного йоду з очищеним металом;
2. Доставка тетраїодидного цирконію до розжареної металевої нитки;
3. Термічний розклад тетраїодидного цирконію з відкладенням чистого металу на нитці;
4. Повернення отриманого йоду в процес взаємодії з неочищеним цирконієм.

Отриманий цирконій характеризується високою чистотою, високим опором до корозії, пластичністю, доброю оброблюваністю.

Виробництво чистого цирконію електrolітичним методом включає [3]:

1. Розклад цирконової руди.
2. Отримання сировинних складових для очистки від гафнію: ($K_2ZrF_6 + K_2HfF_6$). Перед очисткою сировина зазвичай містить ~ 1,5...2,5 % гафнію.
3. Розділення з'єднань цирконію та гафнію, отримання K_2ZrF_6 з низьким вмістом гафнію.
4. Відновлення з'єднань цирконію та отримання металевого цирконію з низьким вмістом гафнію (<0,05 %).

Метод оснований на реакції, яка протікає при нагріванні циркону з фторосилікатом калію :

Вище 600 °С K_2SiF_6 розкладається з утворенням K_3ZrF_7 і розплаву, який містить KF та ZrF_4 :

Тому продукт спікання, крім K_2ZrF_6 , може містити деяку кількість K_3ZrF_7 . Повно циркон розкладається в інтервалі 650-700 °С при умові введення у шихту хлористого калію, який запобігає дисоціації K_2SiF_6 з утворенням летючого SiF_4 . При температурах спікання у шихті в результаті взаємодії компонентів утворюється рідка фаза, яка сприяє швидкому протіканню процесу. Отриманий у результаті розкладу спек вилуговують водою. З розчину потім кристалізуються K_2ZrF_6 . Шихту, яка складається з мілкого циркону, фторосиліката калію та KCl (10-40% від маси циркону) спікають у барабанній печі.

Спек складається із злегка оплавлених гранул розміром 0,5 - 10 мм. Його подрібнюють та вилуговують підкисленою водою (1% HCl) при співвідношенні Т:Ж = 1:7 та температурі 85 °С. Розчинність K_2ZrF_6 сильно залежить від температури. Це дозволяє охолодженням розчину до 15 °С викристалізувати 80-90% цирконію. З маточного розчину осаджують

аміачною водою гідроксид цирконію, який повертають у шихту для спікання.

Отриманий цирконій забруднений фтором.

Технологічна схема виробництва цирконію в Росії приведена на рис.

3.

Домішки в сплавах цирконію пов'язані з процесами їх отримання і систематизовані у табл. 1. У ній також приведені домішки, які можуть потрапити у сплави цирконію в процесі завершальної обробки труб, тобто обезжирювання, завершальна очистка та поліровка поверхні твердими оксидами. Домішки, які пов'язані з обробкою труб, потрапляють у сплави при температурі близької до кімнатної, тому їхня присутність обмежується тонким шаром на поверхні труб.

Таблиця 1

Домішки, як потрапили в цирконієві сплави в процесі отримання

Процес отримання	Домішка
Розклад цирконової руди, отримання K_2ZrF_6	F
Розділення Zr та Hf, дробова кристалізація K_2ZrF_6 та K_2HfF_6	F F
Відновлення Zr, електроліз K_2ZrF_6 , електролітичний Zr Відновлення Zr, йодидний Zr	-
Розклад цирконової руди, отримання $ZrCl_4$	-
Розділення Zr та Hf, метод МІБК, кальцинування $Zr(OH)_4$, отримання ZrO_2	Ca
Розділення Zr та Hf, екстракційна дистиляція	Al
Відновлення Zr, магнієтермічний метод, цирконова губка	Mg, $MgCl_2$
Розклад цирконової руди, отримання ZrF_4	F
Розділення Zr та Hf, екстракційна дистиляція з використанням трибутилфосфата	-
Відновлення Zr, кальцієтермічний Zr	Ca
Обезжирювання або очистка в розчині HF	F
Обробка поверхні Al_2O_3 , Fe_2O_3 , Y_2O_3	Al, Fe, Y

Висновки

Цирконій у сучасному економічному житті України набуває одне з першорядних значень. По-перше, Україна по запасам цирконієвих пісків займає одне з ведучих місць у світі і перше з поміж країн СНД. По-друге, в ХХІ столітті атомна енергетика стане переважаючою галуззю енергетичного комплексу України, а потреба у виробі вітчизняного виробництва із сплавів цирконію для АЕС України уже після 2000 року складає ~ 150 т/рік.

Для України перспективним є перехід на магнієтермічну технологію, так як вона менш енергоємна, відносно швидка і економічно вигідніша. Отримана по цій технології губка може перероблятися у цирконієвий прокат в Україні та постачатися для переробки у Російську Федерацію та країни Західної Європи.

Література

1. Цегельник Э. Смокинг для урана // Атомная энергетика. 2005, № 17, с. 30 – 32.
2. Н. А. Архипова. Цирконий: состояние и перспективы развития мирового рынка //Минеральные ресурсы России. Экономика и управление. 2002, № 5, с. 66–70.
3. Пилипенко Н. Н.. Получение циркония ядерной чистоты //Вопросы атомной науки и техники. Серия «Физика радиационных повреждений и радиационное материаловедение». 2008, №2, с. 66–72.